

МОЎНАЯ АСОБА І ІДЫЯЛЕКТ

Н. Я. Пятрова, Беларускі нацыянальны тэхнічны ўніверсітэт

У гісторыі мовазнаўства ў цэнтры ўвагі заўсёды знаходзіўся носьбіт мовы. Распрацоўку катэгорыі моўнай асобы найперш суадносяць з іменем Ю. М. Каравулава, які звязаў гэтае паняцце з аналізам тэксту [3]. На думку вучонага, за кожным тэкстам стаіць стваральнік, які характарызуецца не толькі ўзроўнем валодання мовы, але і асобасным выбарам моўных сродкаў. У працах даследчыка пад моўнай асобай разумеюцца: – сукупнасць здольнасцей і характарыстык чалавека, якія абумовілі стварэнне і ўспрыманне ім маўленчых твораў (тэкстаў), што адрозніваюцца а) ступенню структурна-моўнай складанасці; б) глыбінёй і дакладнасцю адлюстравання рэчаіснасці; в) пэўнай мэтавай накіраванасцю [2, с. 3]; – любы носьбіт той ці іншай мовы, ахарактарызаваны на аснове аналізу створаных ім тэкстаў з пункту гледжання выкарыстання сістэмных сродкаў данай мовы для адлюстравання бачання ім навакольнай рэчаіснасці (карціны свету) і для дасягнення пэўных мэт у гэтым свеце [4, с. 671].

Вербальным выражэннем моўнай асобы з’яўляецца яе ідыялект – “сукупнасць моўных адзінак, якая рэпрэзентуе індывідуальную карціну свету моўнай асобы” [6, с. 20]. У сучаснай лінгвістыцы назіраецца ўвага да ідыялекту як выніку рэалізацыі сродкаў нацыянальнай мовы ва ўмовах маўлення асобнага індывідуума. Моўная асоба, абапіраючыся на сродкі

этнамовы, стварае свой ідыялект, аналіз якога ў сваю чаргу дае магчымасць ахарактарызаваць асобныя рысы моўнай асобы носьбіта ідыялекту.

Ідыялект, які фіксуецца ў створаных моўнай асобай тэкстах і асэнсоўваецца намі “як поле эксплікацыі асаблівасцей моўнай асобы” [5, с. 10], з’яўляецца аб’ектам даследавання многіх сучасных лінгвістаў. Разам з тым у навуковай літаратуры нярэдка не размяжоўваюць такія паняцці, як *ідыястыль* і *ідыялект*. Гэта звязана з адсутнасцю ў сучасным мовазнаўстве адзінага падыходу да вызначэння іх зместу і аб’ёму. У нашай працы разуменне паняццяў *ідыялект* і *ідыястыль* заснавана на наступных палажэннях:

1. Абодва гэтыя тэрміны маюць у сваім складзе частку *ідыя* (грэчаскае слова *idio*), якая азначае ‘асаблівы’. Гэта значыць, што ідыялект і ідыястыль з’яўляюцца заўсёды індывідуальнымі з’явамі, увасабляюць суб’ектыўнае і знаходзяць рэпрэзентацыю як вынік творчага адбору моўнай асобай нечага такога, што найлепшым чынам адлюструе яе бачанне (карціну) свету, этычныя і эстэтычныя ўстаноўкі.

2. Этымалогія тэрміна “ідыялект” узыходзіць да грэчаскіх слоў *dialectos* – ‘размова’ і *lectos* – ‘здольны да размовы’. У лексікаграфічных даведніках падаецца ўстарэлае значэнне запазычання *dialectos* – ‘мова’ [10, с. 199]. У сучаснай лінгвістыцы значэнне слова *размова* непарыўна звязана з паняццем мовы, таму мы лічым кампанентамі ідыялекту адзінкі мовы на ўсіх яе ўзроўнях (фанемным, марфемным, лексічным і сінтаксічным). Аднак не ўсе моўныя рэсурсы, якімі карыстаецца аўтар, уваходзяць у структуру яго ідыялекту, а толькі тыя, якія “сталі пераважнымі пры іх адборы і ... сфарміравалі моўную карціну свету, экспліцыруючы ўстаноўкі ці ацэнкі аўтара, увасабляючы яго творчае крэда і светапогляд” [8, с. 96]. Частка *стыль* збліжае паняцце ідыястылю з адным з традыцыйных азначэнняў рознааспектнага тэрміна “стыль” у лінгвістыцы: “Сукупнасць прыёмаў выкарыстання сродкаў мовы” [9, с. 537]. Але не кожны стылістычны прыём, якім карыстаецца аўтар, будзе з’яўляцца кампанентам ідыястылю таго ці іншага пісьменніка, паколькі кожны майстар слова аперыруе ў большасці традыцыйнымі спосабамі арганізацыі тэксту (тропамі, фігурамі і г. д.). Несумненную прыкмету ідыястылю складаюць тыя прыёмы, выбар якіх абумоўлены спецыфікай моўнай асобы (напрыклад, уласным густам, асаблівасцямі мыслення, псіхалагічнымі фактарамі і г. д.), а таксама ўнутранай матывацыяй стварэння тэкстаў.

3. Вызначальную ролю ў вытлумачэнні паняццяў *ідыялект* і *ідыястыль* набывае аўтарская інтэнцыя (фр. *intention*, ням. *intention* < лац. *intentio* – задумаць) – “намер, задума”; “накірунак ці накіраванасць свядомасці, волі, пачуцця на які-небудзь прадмет; намер, мэта” [7, с. 346]. Аўтарская інтэнцыя, у нашым разуменні, – гэта ўсвядомлены намер аўтара тэксту надаць моўнай адзінцы кантэкстуальную значнасць. Адбываецца

мэтанакіраваная дзейнасць моўнай асобы, якая пераўтварае ўцягнутае ў творчае кантэкстуальнае пераасэнсаванне слова ў больш значную, выразную, безумоўна, ацэначную і таму важкую, семантычна ёмістую, надзеленую канатацыямі адзінку [5, с. 184].

4. У сучасным мовазнаўстве многія даследчыкі вызначаюць паняцце *ідыястыль* як шырэйшае за паняцце *ідыялект*, некаторыя лінгвісты, наадварот, змест паняцця *ідыястыль* разглядаюць як частку паняцця *ідыялект*. Мы прытрымліваемся меркавання аб неабходнасці разгляду ідыялекту і ідыястылю канкрэтнага аўтара ў непарыўнай узаемасувязі, паколькі лічым, што гэтыя паняцці суіснуюць і не могуць даследавацца паасобку.

Такім чынам, наша разуменне сутнасці паняццяў *ідыялект*, *ідыястыль* зводзіцца да наступных азначэнняў: ідыялект – сукупнасць моўных сродкаў (фанетычных, лексічных, марфалагічных, сінтаксічных), якія паводле аўтарскай інтэнцыі адлюстроўваюць фрагмент індывідуальнай карціны свету; ідыястыль – індывідуальны спосаб арганізацыі моўных сродкаў (сукупнасць прыёмаў, фігур, троп, функцый, што пераважаюць у тэкстах), які паводле аўтарскай інтэнцыі адлюстроўвае фрагмент індывідуальнай карціны свету. З нашага разумення гэтых тэрмінаў вынікае, што паняцце “ідыястыль” шырэйшае за паняцце “ідыялект”, таму што моўны матэрыял (ідыялект) у ідыястылі атрымлівае далейшае развіццё і рэалізацыю ў разнастайных спосабах арганізацыі тэксту.

Ідыялект з’яўляецца сістэмным утварэннем. Кожная падсістэма (фанемная, лексічная, марфалагічная, сінтаксічная) валодае сваёй структурай – сукупнасцю ўнутрысістэмных сувязей паміж элементамі, з якіх складаецца. Асноўнай у складзе ідыялекту з’яўляецца лексічная падсістэма, у якой праяўленне індывідуальнасці моўнай асобы знаходзіць найбольшую канцэнтрацыю. Слова, атрымліваючы рэалізацыю ў аўтарскіх тэкстах, не існуе ў ізаляцыі ад іншых слоў, а ўступае з імі ў розныя сэнсавыя кантакты. Гэта дае падставы замест тэрміну ‘лексічная падсістэма ідыялекту’ выкарыстаць назву ‘лексіка-семантычная падсістэма ідыялекту’.

Лексіка-семантычная структура ідыялекту – гэта ўпарадкаваная сістэма лексічных адзінак (аказіянальных і ўзуальных) з усімі сувязямі і адносінамі паміж імі, якая адлюстроўвае фрагмент індывідуальнай карціны свету моўнай асобы. Лексіка-семантычная структура ідыялекту арганізавана па полеваму прынцыпу. Улічваючы, што “зместавую аснову поля складае семантычнае паняцце ці катэгорыя, якая з’яўляецца інтэгральным семантычным кампанентам” [1, с. 15], у полявай структуры лексіка-семантычнай падсістэмы ідыялекту такой катэгорыяй вызначым індывідуальнасць, якая і стварае непаўторнасць ідыялекту. У цэнтры поля праяўленне дадзенай катэгорыі знаходзіць найбольшую канцэнтрацыю, таму туды ўваходзяць тыя словы, якія ўвасабляюць “вынік творчых

намаганняў моўнай асобы па стварэнні аптымальнага сродку выражэння разумовага зместу” [5, с. 106]. Цэнтр структуры займаюць наватворы, а таксама словы агульнанароднай мовы, якія паводле аўтарскай інтэнцыі атрымалі кантэкстуальнае пераўтварэнне. Адзінкі гэтана ўзроўню разглядаюцца намі як вынік праяўлення моўнай індывідуальнасці носьбіта ідыялекту і кваліфікуюцца як ідыялектэмы. Ідыялектэма – гэта аказіянальная ці ўзуальная моўная адзінка, якая “ўвабрала ў канкрэтным аўтарскім выкарыстанні інтэнцыю пісьменніка, атрымала асаблівы, адрозны ад узуальнага, стылістычны, семантычны і канататыўны змест, чым рэпрэзентуе прагматыкон моўнай асобы” [5, с. 182]. У зону перыферыі ўваходзяць адзінкі, якія высвятляюць рысы моўнай асобы як рэальнага чалавека: блізкую перыферыю арганізуюць ключавыя словы і сродкі выражэння ацэначнай семантыкі, якія адлюстроўваюць аўтарскае светабачанне; далёкую перыферыю ўтвараюць словы, якія адлюстроўваюць носьбіта ідыялекту як прадстаўніка пэўнага гістарычнага, сацыяльнага і этнакультурнага асяроддзя. У аднаго носьбіта ідыялекту асобаснай маркіраванасцю авалодаюць кніжныя словы і выразы, прафесійная лексіка, у іншых – дыялектныя, размоўныя, жаргонныя словы і г. д. Інфармацыю аб нацыянальнай самабытнасці ў тэкстах адной моўнай асобы дапамогуць акрэсліць колеравыя яе прыярытэты сувязь з нацыянальным асяроддзем у іншых моўных асоб можа быць выяўлена праз аналіз міфалагем, фразеалагізмаў, парэмій, ключавых слоў і г. д. Менавіта ў выбары і пераважным выкарыстанні таго ці іншага слова для найбольш адэкватнага адлюстравання ўласнага бачання свету і праяўляецца індывідуальнасць моўнай асобы.

1. Доўгаль, А. В. Функцыянальна-семантычная катэгорыя эматыўнасці ў сучаснай беларускай мове : дыс. ... канд. філал. навук : 10.02.01 / А.В. Доўгаль. – Мінск, 2006.

2. Караулов, Ю. Н. Русская языковая личность и задачи её изучения / Ю. Н. Караулов, Е. В. Красильникова // Язык и личность : сб. ст. – М., 1989. – С. 3 – 8.

3. Караулов, Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М., 1987.

4. Караулов, Ю. Н. Языковая личность / Ю. Н. Караулов // Русский язык : Энциклопедия / под ред. Ю. Н. Караулова. – М., 2003. – С. 671 – 672.

5. Леденёва, В. В. Особенности идиолекта Н. С. Лескова: средства номинации и предикации дис. ... докт. филол. наук : 10.02.01 / В. В. Леденёва. – М., 2000.

6. Литус, Е. В. Эволюция идиолекта писателя (на материале ранних и поздних рассказов А.П. Чехова) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Е. В. Литус. – Славянск-на-Кубани, 2003.

7. Новейший словарь иностранных слов и выражений. – Минск, 2007.

8. Потебня, А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. – М., 2007.

9. Розенталь, Д. Э. Словарь-справочник лингвистических терминов / Д. Э. Розенталь, М. А. Теленкова. – М., 2001.

10. Современный словарь иностранных слов: толкование, словоупотребление, словообразование, этимология / редкол.: Т. М. Баш (отв. ред.) [и др.]. – М., 2006.